

УДК 1(091):130.2

СМІХОВІ ПРАКТИКИ : ВІД ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ ДО СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Олена Колесник – доктор культурології,
доцент кафедри філософії та культурології,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0597-6489>
elenakolesnyk2017@gmail.com

Марина Столяр – доктор філософії,
професор кафедри філософії та культурології,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7643-3027>
stolar61@ukr.net

В розділі *розглянуто* транс-історичний характер деяких сміхових технік, які посідали помітне місце в давньогрецькій культурі та продовжують успішно використовуватися в сучасній Україні. Зокрема, розглядається характер софістичного дискурсу, сутність якого полягає в навмисній помилці, завдяки якій відбувається логічна підстановка, та різноманітних логічних та семантичних підмін, які викликають комічний ефект. Оponentом софістів був комедіограф Аристофан, у якого викликала спротив релятивізація дискурсу та відмова від пошуків істини та традиційних цінностей грецького полісу. В якості знаряддя боротьби з ідейними супротивниками він також використовував сміхові практики. *Доведено*, що в наш час софістична сміхова техніка використовується в специфічній «одеській мові». *Продемонстровано*, що комедії Аристофана вплинули на подальший розвиток європейської культури, причому деякі їхні схеми залишаються продуктивними для сучасного кінематографу. *Визначено*, що цей зв'язок давньогрецьких та сучасних українських форм сміхової культури пов'язаний не лише з тим, що певні форми комічного мають універсальний характер, але й з тим, що сучасне

українське суспільство, як і суспільство часів Аристофана, може оцінюватися в якості перехідного від однієї ціннісної парадигми до іншої, що сприяє зверненню до специфічних сміхових технік.

Ключові слова: сміхова культура, сміхові практики, комедія, агон, вінінгова інтенція, софістичний дискурс.

Актуальність проблеми, яка розкривається в даному розділі монографії, визначається тим особливим місцем, яке займають радість, веселощі, сміх, та й загалом, сміхова культура, в житті будь-якого суспільства. Особливо посилюється роль сміхових практик тоді, коли вони протистояють найгіршому стану людської душі – тузі й відчаю. Не випадково психологи використовують спеціально розроблені технології сміхо-терапії.

Існує значна кількість типів, видів і форм сміху.

За типом сміх буває *фізіологічним* (наприклад, сміх від надлишку фізичних сил; сміх від лоскоту або в результаті застосування певного типу анестезії тощо) та *інтелектуальним* (іронічний, сатиричний сміх). В більшості варіантів ми маємо *змішаний тип*, де поєднується фізіологічна реакція з інтелектуальним розумінням сміхового контрасту, виникає інтелектуальне захоплення неочікуваною зміною семантики тощо. Також сміх за формою буває *зовнішнім* (коли ми чуємо регіт або хоча б бачимо посмішку людини) і *внутрішнім* (коли людина сміється чи насміхається про себе)

За видами сміхові практики бувають гумористичними, іронічними, сатиричними, саркастичними і прикольними (коли майже смішно, але сміх має замало сил, щоб прорватися назовні у формі звуків «ха-ха-ха», тобто ситуація викликає або легку посмішку, або просто констатацію: «Прикольно!»).

А за формами сміх постає як анекдот (одна з найдавніших форм сміху), комедія, частівка, розіграш, пародія, прикол, стендап (StandUp) тощо. Також певну форму сміху надає вид мистецтва, який продукує відповідну семантику. Колись вважалося, що сміятися можуть всі види мистецтва, окрім архітектури. Постмодерна архітектура спростувала це твердження.

У теоретичній культурології та філософії культури сформувався окремий напрям досліджень під назвою «гелотологія» (вчення про сміх). Незважаючи на наявність праць, присвячених різним аспектам цієї проблеми (а вивчення феномену сміху почалося ще в античності), в якості самостійної сфери дослідження гелотологія є новим напрямком, що утворився на межі філософії, психології, лінгвістики, культурології тощо. Ця молода дисципліна активно напрацьовує свій категоріальний апарат та накопичує і систематизує фактичний матеріал. Рухаючись в контексті сучасної філософії, гелотологія не обмежується питанням про сутність сміху, оскільки вона має справу з гетерогенними й сутнісно різними формами сміхового дискурсу. Центральними проблемами гелотології є питання розробки методології вивчення різних видів і форм сміху, співвідношення конкретних сміхових форм з естетичною категорією комічного, місце сміхових практик в суспільно-політичному житті різних народів в різні епохи тощо. Також серед важливих теоретичних питань сучасної гелотології є питання про техніки створення комічного ефекту, а також про те, як саме ці техніки пов'язані з загальними закономірностями людського сприйняття та мислення.

Зокрема, ми пропонуємо розглянути взаємозв'язок комічного ефекту та порушення правил логіки в межах софістичного методу. Заради цього ми робимо експлікацію та систематизацію різноманітних аспектів вивчення сміхової культури крізь призму античного філософського дискурсу, в тому числі софістичних практик підміни понять та сміхового зниження сенсу слів із подвійною семантикою. Це дає можливість виявити зв'язок античних та більш пізніх практик комічного.

Розгляд софістичних практик в гелотологічному контексті, окрім іншого, допомагає досягнути такий пласт української культури як одеський гумор, і «одеська мова» або одеський дискурс. В даному контексті під «одеською мовою» розуміється не філологічний феномен, пов'язаний з функціонуванням в цьому місті різних мов, їхнє взаємозбагачення, наявність специфічної лексики та навіть граматики. Ми беремо інший аспект – особливу

форму дотепності, яка властива далеко не тільки Одесі, але яка для корінних одеситів є певною формою реакції на світ та методом творення культурної реальності. Отже, йдеться про мову не стільки в лінгвістичному, скільки в культурному та комунікативному сенсі.

В цьому сенсі одеська мова постає набором ігрових практик, оволодіння якими сприяє формуванню творчого мислення. Зростаюча кількість викликів, з якими щодня стикається кожна людина, і жителі України зокрема, приводить до того, що особистість повинна мати психологічну гнучкість, здатність до адаптації до психологічного тиску, а також креативне мислення, необхідне для вирішення все нових проблем як суто приватного характеру, так і тих, що стосуються виживання всього людства. Почуття гумору, вміння побачити речі з несподіваної сторони та знайти вихід з гадано безвихідної ситуації є важливими рисами, які допоможуть людині в часи кризи.

Іншим аспектом зв'язку давньогрецького сміхового дискурсу з сучасним є звернення обох до такого жанру як комедія заради висміювання негативних рис суспільного буття. Класична аттична комедія, найяскравіше представлена п'єсами Аристофана, виникає в переламний період в житті Афін та Еллади в цілому. Цей перелам характеризувався антропоцентричним (на відміну від космоцентричного) ставленням до світу. Одним з результатів такого ментального повороту була творчість софістів, а також Сократа, які відкидали традиційне уявлення про раз і назавжди дану істину. Творчість Аристофана можна розглядати як протест проти цього релятивізму та відстоювання традиційної картини світу. Ця проблематика є релевантною для сучасної України в якій теж відбувається ламка «традиційної» картини світу та пошуки основ нової культури. Ця тема осмислюється в художній творчості, в тому числі в сучасних кінокомедіях, деякі з яких виявляють несподівано значні збіги з аристофанівською сюжетною структурою та ідейним навантаженням.

Огляд публікацій з теми дослідження. Серед найзагальніших праць гелотологічного характеру, які є релевантними для нашого дослідження, слід згадати роботу С. Пролєєва, який ставить питання про дослідження не

«сміху», а «сміхів», різних за походженням, характером, психологічними та культурними функціями [5]. Автори даного розділу приділили увагу полілогічному характеру сміхових практик та теоретичних концепцій сміхової культури в одній зі своїх статей [3].

Античний сміховий дискурс був частково відрефлектований самими античними мислителями, деякі з яких можуть по праву вважатися засновниками гелотології як напряму. Темі античної «сміхової» спадщини присвячена доволі об'ємна література. Однак, вивчення евристичного потенціалу античної сміхової культури та використання цього матеріалу для проведення паралелей з сучасним сміховими практиками та для теоретичного пояснення сучасних культурних тенденцій, є доволі рідкісним. Зокрема, М. Роуз в праці «Parody: Ancient, Modern and Post-modern» здійснює компаративний аналіз античної, модерної та постмодерної пародії [12]. Дж. Фогель у своїй статті «What's the Deal with Sophists? Critical Thought and Humor in Ancient Philosophy and Contemporary Comedy» порівнює античний софістичний дискурс з сучасною перформативною комедією, зокрема, з такою формою як стендап [10].

Творчість Аристофана в Україні аналізували такі літературознавці та філософи як Г. Белаш, К. Варналіс, О. Гальчук, Ю. Ковбасенко, П. Кралюк, О. Литовська, В. Пащенко, Н. Пащенко, С. Пролеев та ін.

«Одеська мова» неодноразово досліджувалася спеціалістами. Перш за все, вона привертала увагу філологів, які аналізували її з точки зору специфіки лексики, граматики (рід, відмінок) та стилістики (використання тропів та фігур мови). Цьому присвячені дослідження таких авторів, як Н. Бардіна, В. Дорошевич, К. Зеленецький, Е. Земская, О. Ладохіна, Н. Мечковская, С. Міркіш, А. Осташко, В. Смірнов, А. Стецюченко, А. Юдін, Я. Южний, та інші. Серед філософів та культурологів, які вивчали і вивчають специфіку одеського сміху та гумору, слід назвати І. Голубович, О. Золотарьову, Н. Іванову-Георгієвську, Д. Ланову, В. Левченко, М. Найдорфа, С. Пролеева, І. Янушевич, та інших. Варто звернути увагу на традицію проведення в

м. Одеса міжнародної наукової конференції, присвяченої природі сміху, та видання спеціалізованих випусків фахового журналу «Докса» за її матеріалами. Темі одеських сміхових практик присвячене дослідження однієї зі співавторок даної статті [7].

Для нашого дослідження найбільш релевантними є розробки О. Золотарьової, яка розглядає зв'язок одеського гумору та креативності, особливого творчого підходу до всіх видів діяльності та до життя в цілому. О. Золотарьова пояснює таку особливість регіонального менталітету такими факторами як: 1) любов до мудрості, яку навіює морська стихія; 2) дух вільного мислення; 3) економічне процвітання «вільної гавані»; 4) усвідомлення себе в якості столичних жителів; 5) мультикультуралізм та віротерпимість; 6) егоїстична потреба у відтворенні міфів, що виражають унікальність одеситів [2].

Тут від конкретики одеського сміхової творчості ми виходимо на концептуальну проблематику зв'язку сміху та креативності. А. Бергсон у своїй книзі «Сміх» (*Le Rire*) привернув увагу до такої властивості сміху як відкидання статичності та консерватизму як в ментальному так і в соціальному сенсі. Тому, відповідно до ідей цього дослідника, однією з функцій сміху є формування творчого, нестандартного мислення [8, 42]. В наш час цю тему продовжує американський філософ Джон Моррел, який вважає, що сміх передбачає «когнітивний зсув» (*cognitive shift*), пізнавальну гнучкість (*cognitive flexibility*) [11, 42]. Це те, що можна назвати здатністю людини до переключення «семантичної оптики». Дана здатність є спільною як для античної традиції, так і для сучасного «одеського дискурсу» та деяких інших форм сміхових дискурсів. Можливо, буде занадто сміливо робити припущення про наявність безпосереднього генетичного зв'язку, але все ж, варто згадати, що серед багатонаціонального населення міста Одеса здавна була помітна кількість етнічних греків.

Методологічною основою дослідження виступає культурологічна герменевтика, яка передбачає розуміння культурного артефакту: а) в контексті

культур\и, в який він був створений, б) в контексті його інтерпретаційних трансформацій, які супроводжують його подальше буття-в-культурі.

Таким чином, тематика сміхової культури як в античності так і в сучасній Україні є доволі добре дослідженою. Однак, наукова новизна даної роботи полягає в тому, що ми вперше демонструємо, як саме можна проводити гелотологічний аналіз сучасної сміхової культури крізь призму софістичних прийомів аргументації, принципу підміни поняття, використання подвійної семантики слів. При цьому відбувається дослідження сучасних сміхових практик у площині європейських культурних цінностей особистісної свободи, творчості, міжкультурного діалогу, а також у контексті історико-культурної спадщини Європи, зокрема софістичного дискурсу Стародавньої Греції. Розкриваються такі особливості сміхових практик як наявність «агональної складової» та «вінінгової інтенції» дискурсу.

Виклад основного матеріалу.

Комічне як естетична категорія, почуття гумору як одна з сутнісних характеристик особистості та сміхова культура як важлива сфера суспільного буття, досліджувалися протягом двох з половиною тисяч років, щонайменше з часів стародавньої Греції, діячі якої не тільки творили сміхову культуру, але й рефлексували з цього приводу. Ці дослідження продовжуються й досі в межах різних сфер знання, кожна з яких розглядає свої аспекти цих взаємопов'язаних, але не тотожних феноменів. Але, незважаючи на наявність вже цілих бібліотек, присвячених даній темі, в сміховій культурі залишається дещо таємниче, таке, що не підлягає повній формалізації та вислизає від теоретичного аналізу. Саме тому в гелотологічному дискурсі співіснують різні теорії сміху, жодна з яких не може вважатися вичерпною, і лише всі разом, в якості взаємодоповнювальних, вони можуть окреслити основні властивості досліджуваного феномену та стати теоретичним підґрунтям сучасної гелотології як філософського та культурологічного вчення про сміх (або ж про «сміхи»), оскільки цей феномен є гетерогенним та гетероморфним).

На даний момент існує декілька базових теорій пояснення сутності сміху, про які буде йтися нижче. Однак, як здається, навіть поєднання всіх цих теорій не вичерпує повністю всіх варіантів сміху та сміхових практик. Одним з джерел цієї невичерпності комічного / сміхової культури / почуття гумору – є широкий спектр відмінних форм, які вони приймають в різних етнонаціональних традиціях та в різні історичні періоди. Зокрема, це стосується того, над чим саме можна, і навіть потрібно, сміятися, а що є табуйованим з різних причин.

Наприклад, певні суспільства дозволяють сміх над деякими релігійними та ідеологічними аспектами свого життя, в той час як в інших все сакральне сприймається однозначно серйозно. В певних етнічних та соціальних групах дозволений сміх над чужим нещастям (наприклад, як засвідчують етнографи, бушменів може смішити агонія смертельно пораненої антилопи, хоча взагалі-то це мирні та доброзичливі люди), в той час як в інших це сприймається як прояв неприпустимої асоціальності. Навіть з врахуванням цих культурних відмінностей буває дуже непросто зрозуміти сміхові практики минулого. Наприклад, середньовічний карнавальний сміх може тлумачитися досить відмінним чином, і не лише в межах тієї парадигми, яка була запропонована М. Бахтіним.

Загальновідомо, що з чим більш давніми текстами ми працюємо, тим більш утрудненою стає інтерпретація, в тому числі й стосовно того, чи сприймалися деякі речі всерйоз, чи ми маємо бачити в них прояв гумору. Наприклад, такі сумніви викликає ірландська сага «Повість про кабана Мак Дато». Тут один з головних героїв, Конал Кернах, спочатку дошкульно висміює присутніх на бенкеті, доводячи, що вони не можуть з ним змагатися за звання чемпіона (у кельтських народів дійсно було таке сміхове змагання, сутність якого не стільки в дотепності, скільки в знаходженні «компромату» на супротивника), а потім з'їдає кращу порцію м'яса, якої вистачило би на дев'ятьох [13]. Чи є це пародією на властиву жанру саг загальну гіперболізацію, та конкретно – на подвиги більш відомого героя Кухуліна? Чи

ця сцена сприймалася абсолютно всерйоз, і ми маємо справу зі збереженням архаїчного уявлення про нічим не обмежений, стихійний характер героя-надлюдини, який виявляється в усьому, що він робить? Цілком можливо, що істина десь посередині, а ця історія мала викликати захоплений сміх та схвалення.

Інший аспект інтерпретаційних проблем – надзвичайна утрудненість перекладу гумору, який спирається на мовні та/або на лінгвокраїнознавчі особливості. Якщо до цієї географічної віддаленості додається ще й хронологічна – то втрати стають неминучими. Прикладом може слугувати комедія Шекспіра «Як вам це сподобається». Вона і зараз користується популярністю завдяки своєму яскравому сюжету. Але, окрім цього, вона виділяється своїми надзвичайно дотепними героями. До речі одного з них, професійного блазня Бруска, в театрі «Глобус» грав актор та теоретик комічного Р. Армін, автор книг про сміхові практики. Назву одного з його опусів можна умовно перекласти як «Блазень про блазня», або «Дурість на дурості» (“Foole Upon Foole”), отже, навіть в самому заголовку використана дотепна гра слів. Повертаючись до Шекспіра, відмітимо, що деякі сцени комедії – це справжній феєрверк жартів. Але саме ці пасажі дуже важко піддаються перекладу, причому справа не лише в мові, а й в тематиці – герої сміються над тогочасними новинками культури, модними трендами (зокрема, такими, як порядок виклику на дуель) тощо. Щоб зрозуміти подібний дійсно дотепний жарт, сучасний реципієнт має читати коментар, а це вбиває безпосередність реакції.

Однак, незважаючи на всі етнокультурні відмінності, є такі форми сміхової культури, які мають транс-цивілізаційний характер. Наприклад, це деякі сміхові техніки, теми та прийоми, які стали частиною стійкої культурної традиції та були успадковані наступними поколіннями. Наприклад, новоевропейська цивілізація успадкувала художні тексти античності, а тому могла вчитися на прикладах творів Аристофана, Плавта та інших комедіографів.

Зазначимо, що в античній культурі комічне як категорія піддавалося глибокому теоретичному аналізу. Саме в Давній Греції виникли основні теорії комічного, які використовуються і дотепер. Це Теорія Зверхності, Теорія Невідповідності, Теорія Полегшення. До цих відомих теорій ми додаємо Теорію Сміхової Десакралізації статичних, застарілих релігійних та ідеологічних образів (її започаткував Аристотель, а вже в XX ст. розвивав філолог і культуролог М. Бахтін).

Теорія Зверхності (the Superiority Theory), пояснює сміх можливістю особи насолоджуватися почуттям своєї зверхності по відношенню до іншої людини, наприклад у зв'язку з її зовнішністю, поведінковою недолугістю тощо. Сміх такого типу набуває особливого значення, коли звучить на адресу суб'єкта, що має більш високий соціальний статус, який він не підтверджує своїми особистісними рисами: знаннями, поведінкою, ціннісними орієнтаціями.

Теорія Невідповідності (the Incongruity Theory) тлумачить сміх як результат несподіваного усвідомлення певного контрасту, а також як вияв кардинальної зміни/підміни семантики тощо.

Теорія Полегшення (the Relief Theory) демонструє сміх як спосіб подолати напруження, страх, позбавитися тиску певних репресивних факторів. До неї, а також до Теорії Зверхності, близька Теорія Сміхової Десакралізації, де підкреслюється соціально-компенсаційний аспект сміху над сакральним, офіційним, «загальноприйнятим» – тобто, над нормами, які нав'язуються людині та суспільству ззовні, а не є результатом свідомого вибору.

Окрім загальних визначень різноманітних причин сміху, античні філософи виявили також такі його ознаки, як: 1) несумісність сміху і співчуття; 2) викривальна роль сміху щодо хибних цінностей (Демокрит); 3) важливість фактору неочікуваності; 4) нелогічність сміхової фази повідомлення по відношенню до попереднього судження (Марк Фабій Квінтіліан) тощо.

Античні практики сміхової культури (комедіограф, комік, ритор, поет, автор анекдотів тощо), знали теорію та часто свідомо орієнтувалися на один з типів комічного.

Однак, в інших випадках відбувається не стільки запозичення, скільки наповнення конкретним змістом сміхоформ, чи сміхологем (за аналогією з міфологемами), які, можливо, мають архетипний характер універсальї культури, а тому здатні виникати незалежно в різні часи та в різних місцях. Ми спочатку зупинимося на такій трансісторичній формі, а саме – на типі гумору, який позначимо як софістичний. Він не обов'язково прямо походить від практик софістів, але саме в них має своє показове вираження.

Щоб краще зрозуміти сутність цього типу гумору, слід згадати, що суспільство давньої Греції, зокрема, в його афінській версії, яка є водночас найбільш репрезентативною та найбільш відомою, було надзвичайно сильно спрямоване на агон. Прагнення до змагання виявлялося в усьому – в спорті, що знайшло найвище вираження в Олімпіадах, в політиці, в мистецтві (змагання музикантів, живописців, драматургів) тощо. Навіть суд великою мірою виглядав як шоу. Різноманітні диспути були значною частиною суспільного життя, а риторика розумілася як цілком прикладна дисципліна. Філософи, так само як інші публічні діячі, розуміли своє завдання як досягнення перемоги в змаганні, часто – прилюдному. Саме в такому контексті варто уявляти діяльність софістів.

В певному сенсі, софіст – це інтелектуальний гладіатор. Причому бій ведеться без правил, адже відомо, що софісти рекомендували на серйозну тезу супротивника відповідати жартівливо, а на жарти – серйозно, ламаючи характер дискурсу. Тут не було ніякого прагнення до знаходження істини, лише до перемоги над співрозмовником на очах у публіки. Найбільш наочною така перемога ставала, коли вдавалося пошити супротивника у дурні, *осміяти* його. В умовах відносно невеликого і дуже соціально активного грецького полісу, де всі знали все про всіх, така ситуація могла на все життя визначити ставлення співгромадян до певної людини.

Таку настанову на здобуття перемоги як домінування над іншими, підвищення власної соціальної значимості та престижу, ми називаємо «вінінговою інтенцією» (від англійського слова *winning* – виграш, перемога, здобич). Ця інтенція найбільш природним чином сполучається з Теорією Зверхності. Отже, для софістичних практик характерним був ігровий агон, метою якого є перемога, в тому числі, у вигляді висміювання опонента.

В цьому плані софізм є нечесним, коли йдеться про політику чи судову справу. Адже він не спрямований на пошук істини, і замість роз'яснення він лише заплутує ситуацію, приводить її до абсурду. Але в якості сміхової техніки це дуже ефективно. Такий прийом як софістичний гумор можна зустріти далеко не тільки в спадку самих софістів. Його використовували також інші видатні інтелектуали Давньої Греції.

Більш того, в якості сміхологеми, софістичний гумор цілком спонтанно виникає в різні часи, в тому числі й сьогодні. Ця тема мало досліджена. Займався нею тільки Дж. Фогель, який довів вплив софістичного дискурсу на появу таких форм сучасної сміхової культури, як *стендап* та деякі інші форми *перформативної комедії* [10]. Цікаво, що цей зв'язок він демонструє на прикладі дискурсу не тих філософів, які в історії філософії визнаються софістами, а на матеріалі діалогів Сократа й Діогена. Останні деякою мірою використовували софізми, проте софістами в класичному сенсі не були. Цей факт не зменшує цінність проведеного дослідження. Навпаки, Дж. Фогель показує, що, розглядаючи софістичний дискурс, не обов'язково спиратися лише на твори і цитати класичних софістів.

Софістика як метод ведення діалогу в контексті агональної дискусії справила вплив на багатьох філософів класичного періоду. Навіть у досократичний період апорії Зенона мають багато спільного з софістичною аргументацією, адже в апорії «Ахіллес і черепаха» питання про рух філософ зводить до питання про безкінечну подільність простору. Тобто наразі маємо класичний прийом підміни поняття (руху на простір), який софісти будуть широко використовувати вже в класичний період грецької філософії.

Отже, розглянемо уважно, що саме відбувається у софістичному гуморі. При цьому ми почнемо з Давньої Греції, щоб подивитися, як саме софістам вдавалося висміяти своїх опонентів.

Сутність софізму – свідоме введення в процес міркування логічної помилки, яка робить умовивід очевидно абсурдним. Це не пошук істини. Це – використання вінінгової стратегії, спрямоване на перемогу над супротивником у описаному форматі публічного дебату. Тому софістичний гумор найбезпосередніше описується Теорією Зверхності. Адже в результаті застосування такого софізму як «рогатий» (те, що ти не губив, у тебе є – роги ти не губив – у тебе є роги), публіка аплодує дотепності софіста та сміється над переможеним, який тепер довго буде носити ці уявні роги.

Аналогічно дошкульним був софізм про собачого сина (подаємо у короткому переказі):

- *В тебе собака є?*
- *Є.*
- *А в неї цуценята є?*
- *Є.*
- *А в цих цуценят батько є?*
- *Є.*
- *І цей батько теж твій?*
- *Мій.*
- *Ти – син пса.*

Семантична підтасовка пов'язана зі словом «твій/мій», яке від значення «належний комусь» (пес належить господарю) переводиться до значення «споріднений з кимось» (хтось є чиймось родичем).

Як було доведено А. Бергсоном (але і без доведення було очевидно для всіх, хто мав справу з публікою), сміх подібного роду підсилюється пропорційно до кількості глядачів. Адже однією з властивостей психології натовпу є резонанс емоцій.

Якщо абстрагуватися від конкретної комунікативної ситуації, в якій має місце відверта маніпуляція, софістичний дискурс має свою пізнавальну цінність. Він виділяє наявність епістемологічної проблеми, а саме – міри відповідності статичного та поверхневого характеру образу чи поняття тій динамічній та багатовимірній реальності, яку вони мають відображати. Тому софістичне висміювання опонента має певний продуктивний аспект – висміювання самовдоволення людини, яка, користуючись термінологією Сократа, «нічого не знає, але думає, що знає все». В такому контексті діяльність софістів постає як безперервна робота над осмисленням та переосмисленням безперервноплинного універсуму та всіх його об'єктів, які виводяться із звичних семантичних зв'язків і розглядаються щоразу під новим кутом.

Софістичний та сміховий дискурс великою мірою накладаються. Ми вже помітили, що в софізмі присутня вінінгова інтенція, яка виявляється в продукуванні сміху за рахунок опонента. З іншого боку, в сміховому дискурсі можуть використовуватися софістичні прийоми. Найважливішим з таких прийомів є навмисна помилка, семантичне підтасовування, яке «ламає» аргументацію супротивника та веде до його програшу незалежно від фактичного стану обговорюваної проблеми.

Відповідно до визначення, запропонованого Аристотелем, незграбне, помилкове і потворне може бути смішним при умові, що воно залишається безпечним для реципієнта. Ця безпечність є відносною, оскільки часто буває, що люди сміються саме з неприємних та небезпечних явищ, які суттєво погіршують їхнє життя. В такому випадку сміх постає компенсацією власної безпомічності, намаганням віднайти чи сконструювати сферу свободи хоча б у власному душевному світі. Цей варіант описується Теорією Полегшення. В софістичному гуморі теж є місце для цієї сфери свободи, оскільки він нівелює всі соціальні обмеження. Недарма таким успіхом у сучасній аудиторії користуються записи мовник, логічних та смислових помилок, яких припускаються відомі діячі, зокрема, політики.

Софістичний дискурс побудований на методі діалектики в такий її формі як зіставлення, чи, скоріше, протиставлення двох протилежних позицій. Родоначальником такого роду діалектики, наскільки відомо, є Зенон Елейський з його хрестоматійною апорією «Ахіллес і черепаха», за допомогою якої він намагався, всупереч емпіричному досвіду кожної людини, показати неможливість руху. Отже, діалектика в її софістичному варіанті є методом, спрямованим, крім іншого, на негацію всього, що є самоочевидним. Такий раціоналізм (на відміну від емпіризму) зближує софістів з Сократом та Платоном.

Звернення до аудиторії, яка звикла довіряти логіці, але при цьому не дуже вдумуватися в обґрунтування кожного положення дискусії, дозволяло софістам дурити своїх слухачів. Слід зауважити, що їхній дискурс не мав би жодного успіху в контексті деяких інших культур. Так, в радянські часи, працюючи з одним нечисленним та достатньо ізольованим народом, просвітники намагалися прищепити його представникам розуміння правил формальної логіки. В такій бесіді стверджувалося що: 1) банани ростуть лише в жаркому кліматі, 2) в Англії холодний клімат. Очевидно, що на питання «Чи ростуть в Англії банани?» передбачалася відповідь «Ні, не ростуть». Але опитувані усіяко ухилялися від такої відповіді, замість неї кажучи дещо кшталту: «не знаю, я там не був», «треба спитати у досвідчених людей» тощо. Ці люди, чия пізнавальна активність була великою мірою зорієнтована на емпіричні знання та на авторитет бувалих людей, виявилися невіддатливими для логічних маніпуляцій. З одного боку, це є виявом певної закритості для нових знань. З іншого, вони були абсолютно праві, не бажаючи висловлюватися про те, чого не знають точно, оскільки банани успішно вирощувалися в теплицях не лише в Англії, але навіть в Ісландії, про що просвітники не знали, коли задавали своє формально бездоганне, але відірване від реальності логічне завдання.

Зазначимо, до речі, що представники багатьох архаїчних культур нерідко негативно ставляться до всякого роду розумових експериментів.

гіпотез чи уявних ситуацій. Для них знання – це щось певне, перевірене, таке, чим можна користуватися на практиці.

Повертаючись до софістів, зазначимо, що їхня настанова на бачення в усьому динаміки, плинності, здатності до перетворень, протистояла усталеності світоглядних, моральних та побутових уявлень. Їхня критика догм, які починали сприйматися суспільством як само собою зрозумілі та, більш того, сакралізовані, близька до сміхових практик в аспекті Теорії Сміхової Десакралізації. Особливо сильну реакцію завжди викликало осміювання тих форм сакралізованої ідеології, яка вже віджила своє і перестала користуватися довірою, але ще залишалася соціально панівною, такою, яку люди не ризикували відкинути відкрито.

Як вже було сказано, сутність діяльності софіста – психологічна маніпуляція. Але не будь-яка маніпуляція є софізмом. Софістичний дискурс передбачає дотепність. В цьому сенсі показовою є історія Еватла, який домовився зі своїм вчителем заплатити йому, коли буде мати конкретний результат навчання – успішний виступ в суді, за який він отримає гроші. Відповідно, вчитель навчав Еватла своїй мудрості «в кредит». Після закінчення навчання, Еватл не поспішав виступати в суді, тому вчитель сам подав на нього скаргу до суду. Логіка софіста була така: Якщо Еватл виграє в суді, то він заплатить гроші за навчання відповідно до домовленості. Якщо ж Еватл програє, то буде змушений заплатити тому, хто виграв позов. Однак, Еватл, як здібний учень, вивернув цю амбівалентну ситуацію іншим боком: «Вчителю, я не буду тобі платити ані в тому разі, якщо програю, ані в тому випадку, якщо виграю», сказав він. «Якщо я програю, то за нашою угодою, я не повинен тобі платити, а якщо виграю, то суд змусить заплатити тебе, а не мене» [6]. Отже, його дотепність перевершила дотепність наставника.

Дуже близькими за сутністю є софістична підміна понять та сміхова плутанина ролей. Підміна понять спрямована на здобуття перемоги у дискусії. Сміхова плутанина ролей – на створення контрасту між очікуваним та наявним, сміхового непорозуміння. Прикладом може бути популярний в

професійних колах сучасний анекдот про викладача, який прийшов у перукарню:

Майстер запитав клієнта, де той працює і поцікавився, а чому вища освіта в нас занепадає. І тоді викладач пояснив: «Уявіть собі, що Ви маєте не тільки стригти, але й бігати містом у пошуку клієнтів; систематично спілкуватися з колишніми клієнтами; друкуватися у фахових журналах. Повинні складати перспективні плани та програми; обґрунтовувати застосування того чи іншого шампуню, а також усього іншого інструментарію. Декілька разів на рік до Вас приходять перевірки з вищих інстанцій. Раз на п'ять років Ви маєте написати обґрунтування на 50 сторінок щодо доцільності Вашої роботи. Ваші дії мають записуватися на плівку або фотографуватися. Світлини треба викладати на окремому сайті. Вам треба обов'язково брати участь у міжнародних грантових програмах, виставках, конкурсах...» «Коли ж тоді я буду стригти?! – перебив перукар». «Так отож...» – відповів викладач [4].

В цьому анекдоті «невидима» праця викладача підмінюється «видимою» працею перукаря, що дозволяє чіткіше виділити абсурдність ситуації, коли звіти про роботу не залишають часу і сил на саму роботу.

Анекдот як жанр в геолологічному контексті має діагностичний потенціал щодо стану сміхової культури, а значить – і загального психологічного комфорту суспільства. Ця форма користувалася надзвичайною популярністю в посттоталітарний період (1960–80 рр.). По-перше, в ці роки така форма критики панівної ідеології була вже не настільки небезпечною, як за часів сталінізму. По-друге, криза цієї ідеології, пов'язана, зокрема, з кращим усвідомленням ступеню економічного розриву СРСР з розвиненими країнами, викликала до життя різні форми протестної поведінки, з яких поширення анекдотів було чи не наймасовішою. В наш час в Україні усний анекдот зустрічається вкрай нечасто. Оскільки він є легалізованим, то вільно існує в письмовій формі в друкованих виданнях та в мережі, а також озвучується в медіа ефірі. Такий відкритий спосіб побутування, а також його переважно

розважальний характер свідчать про наявність в сучасній Україні достатньої свободи слова, яка не потребує езопової мови чи інших «маскувальних» засобів для вираження змісту.

З іншого боку, поширеною в Україні сміховою формою є «прикол». На нашу думку, це ослаблена форма сміху, «ніби-смішне», констатація наявності комічного без власне сміхової реакції. Велика частина приколів в загалі сміхових практик може свідчити про послаблення позитивної енергетики, про неможливість для людини, перевантаженої турботами та проблемами, відкрито сміятися та радіти.

Повертаючись до теми софізмів в сучасній культурі, зазначимо, що яскравим прикладом сміхової інтерпретації софістичної техніки є комедія Марка Камолетті «Happy Birthday», за мотивами якої українські автори зняли фільм «Смачного, або гарнір по-французьки» (2005 р.) [9]. Головний герой сподівається провести вечір з коханкою, оскільки його дружина має вирушити до матері. Однак, дружина дізнається, що її чоловік запланував вечірку і вимагає пояснень. Чоловік змушений збрехати, що буде святкувати з другом. Для того, щоб коханка чоловіка також мала алібі, їй пропонують зіграти роль подруги не господаря, а друга, коханкою якого насправді є дружина господаря. В подальшому ситуація стає все більш заплутаною. Софістична підміна понять тут набуває виду постійної зміни ролей заради забезпечення алібі всіх учасників, які всі зраджують своїх дружин, чоловіків і друзів. При цьому софістичний дискурс піднімається, ймовірно, на історичну вершину своєї складності, а відтак – довершеності.

Дуже близьким до софістичного дискурсу є специфічний одеський гумор. Їхніми спільними рисами є: 1) антропоцентризм; 2) агональність; 3) вінінгова інтенція; 4) використання принципу підміни поняття або бачення подвійної семантики слів; 5) дотепність; 6) прагматично-суб'єктивістське відношення до істини («істиною є те, що вигідно мені особисто»).

Одеські сміхові практики характеризуються яскраво вираженою агональною спрямованістю, яка, ймовірно, є історично пов'язаною з

конкурентним середовищем багатонаціонального торгового портового міста. Одеські мовні практики включають в себе використання лексики та граматичних конструкцій, властивих мовам різних народів (слов'янські мови, молдавська, ідиш, грецька тощо). А отже, мова сприймається не як об'єктивно наявний канон, а як сфера креативного самовираження.

Ця особливість є типовою не лише для власне «одеської мови». Глибинний зв'язок сміхових та лінгвістичних дискурсів є дуже характерним для української культури в цілому. Сміхова культура активно використовує потенціал не лише нормативної мови, але й діалектів, професійних аргі, мов національних меншин тощо. Значний комічний ефект може викликати зштовхування стилів, наприклад, офіційного або поетичного з простонародним, що було обіграно ще Котляревським в «Енеїді».

В одеському дискурсі, окрім загального креативного ставлення до мови, дуже помітною є вінінгова інтенція, спрямована на набуття переваги, позиції «зверху» по відношенню до співрозмовника, хай це буде зверхність «лише» у дотепності. Перемогу тут отримує той, хто може творчо скористатися потенціалом подвійної семантики слів і фраз. Приклад:

–Дороженька, ти виглядаєш так, ніби в Одесі голод!

–А ти виглядаєш так, ніби цей голод стався саме через тебе!

Поширеним в одеському гуморі варіантом сміхової підміни понять є зведення семантики тексту до буквального сенсу. З філологічної точки зору це характеризується як каламбур, з логічної – принцип підміни поняття, з постмодерної – принцип деконструкції, а з феноменологічної (в нашій версії) – вінінгова інтенція. Таким чином аналітичні практики одеської мови постають як софістично-деконструктивістський дискурс, який має чітко виражений агональний характер.

Деконструктивізм тут означає демонтаж традиційних семантик та їх заміну новими, оригінальними, дотепними. В цьому агоні виграє той, хто першим побачив можливості такої семантичної зміни і зміг нею скористатися. Велике значення має швидкість реакції, оскільки весь дискурс

реалізується в темпі жвавої бесіди, без пауз на роздуми і без використання «домашніх заготовок». Класичним прикладом такої зміни семантики ключового слова, яка переводить бесіду в абсолютно інший смисловий контекст, є відомий анекдот про дружину, яка скаржиться, що їй «нема чого носити». Неоднозначність слова «носити» підказує вихід: «Дай їй мішок із картоплею та хай собі носить!»

Інколи ситуація підміни понять може бути незапланованою. В радянські часи фасад центрального корпусу одеського *артилерійського* військового училища прикрашав плакат цілком стандартного змісту: «Наша ціль – комунізм». Однак, контекст, в якому знаходилося це ідеологічно витримане гасло, приводило до його нетривіального прочитання. Слово «ціль» набувало змісту не «мета, те, до чого ми прагнемо», а «ціль, в яку ми намагаємося влучити з гармати».

Аналітичні практики підміни поняття не є рідкістю в потестарному полі, адже, як вже згадувалося, гумор нерідко безпосередньо пов'язаний з ідеологією. Людина, яка здатна бачити в певному твердженні подвійну семантику чи підміну понять, є більш стійкою до маніпулятивних ідеологічних практик. Наприклад, в 2000-х роках одна з політичних партій розробила слоган: «Обираючи нас, ви обираєте щасливе майбутнє наших дітей!». Потенційні виборці відразу відмітили подвійний сенс займенника «наші» (особливо помітний в реченні, де вже наявне слово «нас»). І відреагували на таку політичну рекламу незапланованим її авторами сміхом: «О! Ці не брешуть: оберіть їх, щоб їхнім дітям добре жилося».

З софістичним дискурсом безпосередньо пов'язані деякі види аналітичних мовних ігор. Зокрема, певний час доволі популярною була гра в пошуки нових сенсів відомих слів, відповідно до їх форми, а не усталеної семантики. У словнику «одеської мови» деякі слова є результатом саме такого аналізу, який полягає в розкладанні лексеми на складові та встановленні між ними нових взаємовідношень. Наприклад, в «одеській мові» слово «*садисти*» означає людей похилого віку, які цілий день займають усі вільні лавки на

бульварах та в міських садах. Отже, слово виводиться не від імені маркіза де Сада, а від набагато ближчого та релевантнішого слова «сад», в даному випадку – міський.

В інших контекстах «сади́ст» може означати «сади́вник», чи «садо́вод». До речі, саме так це слово найчастіше розуміють, або й самі заново створюють, діти. Тут ми виходимо на тему зв'язку софізмів та дитячої сміхової культури. Зокрема, одним з її аспектів є використання різного роду підмін старшими дітьми для ствердження свого вищого статусу по відношенню до молодших. Наприклад, старша дитина радить молодшій вимовити слово «рис», а потім швидко повторити його багато разів. Та старанно вимовляє: «Рисрисрисри...» і рано чи пізно усвідомлює, що її змусили сказати «щось не те». Відбувається підміна поняття: перехід від звичайних слів до слів, що асоціюються з образами низових тілесних практик, що викликає у дітей сміх.

Зв'язок одеського гумору з софістичними техніками є лише одним з аспектів паралелей між античним та сучасним українським сміховим дискурсом.

Звернемо увагу на спадщину іншого видатного діяча давньогрецької культури, на цей раз не філософа, а драматурга. Йдеться про Аристофана. Його творчість, як і діяльність софістів, припадає на період кризи традиційних відносин, які побутували в грецькому полісі.

Для Давнього Греції «дософістичного» і досократівського періоду було характерне властиве архаїчним традиційним суспільствам уявлення про істину (в онтологічному, гносеологічному та етичному аспектах) як певної субстанції, яка «підтримує» буття світу. Відповідно, поведінка кожної людини і суспільства в цілому підкорялася низці правил, які повинні були забезпечувати баланс між особистістю – спільнотою – Космосом. Саме тому філософи-досократики цікавилися, перш за все, тим, з якої субстанції та/або за якими правилами влаштований світ.

Софісти і Сократ, при всіх своїх відмінностях, зближуються тим, що вони радикально змінили перспективу, поставивши в центр уваги людину, яка

за допомогою власного розуму, а не традиції, вирішує особисті, соціальні та буттєві питання. Більш того, як вже було сказано вище, софісти взагалі не прагнули до істини, лише до перемоги у дискусії. Така позиція викликала принципове відторгнення у значної частини громадян, які небезпідставно вважали, що вона підриває суспільну єдність та цілісність полісу. До таких противників софістів і софістики відносився й Аристофан. При цьому він або не помічав, або не хотів помічати відмінність настанови Сократа, який, на відміну від софістів, вважав істину наявною, хоча й не очевидною, такою, яку людина має шукати за допомогою власних розумових зусиль.

Аристофан відкидає те позитивне, що було в логічних парадоксах софістів та в маєвтиці Сократа, і зосереджується на нищівній критиці суб'єктивізму та релятивізму, властивих цій новій парадигмі філософування. Як комедіограф він обирає своєю зброєю сміх. Отже, цілком у відповідності до загальної грецької настанови на агон, протистояння традиційного та нового світоглядів, а також конкретних філософських систем, належних до першого чи другого, відбувається у сміхових формах.

Як відомо, саме в ситуації кризи ідеології та пошуків нових способів теоретичного осмислення світу та його практичного перетворення, активізуються сміхові практики. Вони виступають як засіб відмежування від застарілого, а також як один зі способів здійснення конкурентної боротьби між різними проектами майбутнього. Така ситуація є цілком релевантною для сучасного світу, в якому постійно відбуваються стрімкі, несподівані та незворотні зміни. Зокрема, це властиво і українському суспільству. Підтвердженням цього є наявність в сучасній українській сміховій культурі «аристофанівського» типу гумору. Чи не найбільш помітним він є в комедійному серіалі «Папик» (Україна, 2019-20 рр.). Можна виділити низку спільних елементів цього серіалу та комедій Аристофана.

1. Суспільний контекст перехідної епохи. Для комедій Аристофана це – перехід від космоцентричної до антропоцентричної парадигми в філософії і від примату соціального до індивідуального в житті людини. Відповідно, ці

п'єси дають масштабну панораму життя Афін межі V-IV ст. до н.е., та тих змін, які назрівали в житті мешканців поліса. Для серіалу «Папик» контекстом є суспільні зміни першої чверті XXI ст., коли долається інерція «пострадянського» типу життя, і відбуваються пошуки нових соціальних цінностей та відносин. Відповідно, автори демонструють широкий спектр характерів, ситуацій та ідей. Зокрема, в українському суспільстві виділені ідейні протиріччя, близькі до тих, що були показані Аристофаном: між традиційністю / колективізмом / єдиною істиною та інноваційністю / індивідуалізмом / суб'єктивізмом. При цьому, на відміну від аристофанівських комедій, які однозначно відстоюють світогляд «батьків», в сучасному серіалі, відповідно до плюралістичних настанов метамодернізму, обидві парадигми зображені як взаємодоповнювальні, такі, що мають свої сильні місця.

2. Критика «олігархічного повороту». Одним з головних об'єктів критики Аристофана було перетворення грошей на критерій істини. Він пише про софістів: *«Як дати їм грошей, то навчать однаково здолати словом правого й неправого»* [9; 99]. Гроші постають водночас «джерелом» істини, яку за них можна купити, та її «показником» – хто зміг заробити, той і правий. Така ситуація руйнує здорові соціальні стосунки, що тривожить Аристофана як громадянина. В серіалі «Папик» анти-олігархічна тема розкривається через різкі соціальні контрасти сучасної України: культ демонстративного споживання з одного боку, і злидні – з іншого. Ситуація підкреслюється тим, що між рівнем освіти та рівнем життя показаний не прямий, а зворотній зв'язок.

3. Проблема «батьків і дітей», де ідейний розкол проходить через все суспільство, а часто – і безпосередньо через родини. Конкретне ідейне наповнення цих конфліктів залежить від історичної ситуації. Можемо висловити припущення, що протягом історії людства існувало відносно небагато таких базових форм протистояння старших і молодших. Причому в значній мірі вони можуть бути описані як протистояння «практиків» і «романтиків»: практичним батькам протистоять «відірвані від реальності»

діти і навпаки. Герой комедії Аристофана Стрепсіад протиставляє свою стурбованість фінансовими проблемами та бездумне «красиве життя» свого сина [9; 14–18]. В етичному просторі «Папіка» гуманістичні цінності старшого героя протиставляються гедонізму та споживацтву молоді. Підкреслена також відмінність освітнього та загальнокультурного рівня різних генерацій. У Аристофана має місце однозначна вимога Стрепсіада: *«Переміни свої якиввидше звичаї // Та йди учитися, куди пораджу я»* [1, 88]. В сучасній комедії проблема вирішена більш тонко: молодь має свої очевидні переваги, і здатна на самовдосконалення, в тому числі й моральне. Тому питання вирішується не як вибір «або – або», а як творче взаємодоповнення сильних моментів двох світоглядних парадигм, яке здійснюється гідними людьми.

4. Критика абстрактного раціоналізму. В «Хмарах» Аристофана раціоналістом є Сократ, який стверджує, що істинне знання не можна здобути: *«не знявшись вгору витонченим розумом»*. Але ці претензії на «понадземне» знання максимально дошкульно висміюються Аристофаном в дусі «тілесного низу».

*«...так сполохався я,
так увесь я тремчу з переляку.
Вже пробачте — пристойно це буде чи ні,
а до вітру повинен я бігти»* [9, 294–297].

Десакралізації піддається не лише раціоналізм як такий, але й філософія та її відірваність від життя. В фільмі «Папик» раціональні дії героїв можуть приводити до несподіваних та неприємних результатів. Як в аттичній, так і в сучасній комедії, стверджується, що знання мають перетворитися на власну, не запозичену мудрість, яка дозволить, крім іншого, досягати практичного успіху в житті.

5. Діалектичний підхід. Як в комедіях Аристофана, так і в серіалі «Папик» протягом дії відбувається демонстрація боротьби та єдності протилежностей та їх синтезу, який виводить ситуацію на новий рівень. Це стосується як розвитку стосунків конкретних персонажів, які можуть

переходити від антагонізму до взаємного прийняття, так і ідейних позицій, які втрачають свою контрастність і приходять до синтезу на базі гуманістичних цінностей та здорового глузду. «Хмари» Аристофана можуть слугувати ілюстрацією до гегелівського положення про діалектичне зняття, яке відбувається при переході в нову якість. Сучасні автори користуються цією самою схемою. Проте, відповідно до вимог часу та специфіки жанру серіалу, вони наповнюють її психологічною конкретикою.

Таким чином, незважаючи на всі відмінності між суспільствами, розділеними двома з половиною тисячами років, можна констатувати значні збіги як в проблематиці, так і в способі постановки та вирішення проблем в давньогрецькій комедії та сучасному кінематографі. Частково це пояснюється успадкуванням культурних напрацювань минулого, частково – вічністю певних тем (конфлікт «батьків і дітей», протистояння ідеального та матеріального тощо), які виявляються протягом історії в різних культурах.

Висновки. Проведене дослідження показало, що софістичний та сміховий дискурси мають низку спільних рис. В обох має місце навмисна помилка, використання якої не має трагічних наслідків, але позначається на статусі співрозмовників як «розумного» та «нерозумного». Як софістична риторика, так і різні форми сміхової культури активно використовують такий прийом як підміна (перш за все – одного значення слова іншим), що вимагає доброго відчуття полісемії слів та виразів і вміння їх дотепно обіграти. В різних формах сміхової культури місце підміни понять може займати підміна об'єктів, людей, їхніх ролей та ситуацій. Отже, як класичний софістичний дискурс обов'язково містить в собі більші чи менші елементи сміхової культури, так і сміхова культура широко використовує специфічну софістичну техніку підміни очікуваного несподіваним. Тому розуміння сутності софістики допомагає у гелотологічному вивченні таких культурних форм як комедія, анекдот, каламбур тощо.

В контексті української культури софістичні прийоми є дуже помітними в так званій «одеській мові», яка є значною частиною феномену одеського

гумору. Провідними рисами цього стилю є індивідуальна оригінальність в інтерпретації окремих слів на основі бачення їхньої полісемантичності; володіння мовленнєвими практиками різних культур тощо. Індивідуалізований антропоцентризм нерозривно пов'язаний з агональністю дискурсу та «вінінговою інтенцією» [Див. : 7, с. 128]

Інша паралель між сміховими техніками античності та сучасної України представлена комедією ідейного опонента софістів, Аристофана, та сучасним комедійним серіалом «Папик». Обидва твори осмислюють перехідний стан суспільства, характеризований: 1) поворотом від «космоцентризму» до антропоцентризму, 2) переорієнтацією суспільства від громадських цінностей на особистий успіх, перш за все – в його грошовому вираженні. В обох комедіях ці контрастні настанови представлені персонажами, які належать до різних поколінь, і здаються несумісними, але виявляються здатними на подолання протиріч. Об'єктом критичного висміювання постає, крім окремих характерів та ситуацій, абстрактна, відірвана від життя, раціональність.

Практичне значення даної роботи полягає в продовженні розбудови теоретичних засад сучасної гелотології, а також в аналізі конкретних форм української сміхової культури в загальноєвропейському контексті. Ці напрацювання можуть бути використані при викладанні дисциплін філософського та культурологічного характеру, а також в якості методологічних орієнтирів при створенні нових артефактів сміхової культури.

Таким чином, як софістичний принцип підміни, так і комічна гіперболізація двох гадано непримиренних позицій, які, проте, здатні прийти до взаємодоповнення та синтезу, можуть розглядатися в якості транс-історичних сміхологем, а їх реалізація в конкретних культурних практиках заслуговує на подальше дослідження.

Список використаної літератури

1. Аристофан. Хмари. Переклад Бориса Тена. [Електронний ресурс]. <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=9116>.

2. Золотарьова О.А. Одеський фестиваль «Гуморина» як елемент української культури (до 50-річчя «Гуморини»). *Докса: зб. наук. праць з філософії та філології*. 2023. Вип. 1 (39). С. 124-130.

3. Колесник О. С., Столяр М. Б. Філософська гелотологія: проблеми та перспективи. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2024. № 1. С. 25-31.

4. Педагог і перукар: розважлива історія з освітнім гумором. [Електронний ресурс] <https://www.google.com.ua/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.tiktok.com/%40fainyistatham/video/7431244515882634528&ved=2ahUKEwjhus74n5yNAxW4JxAIHVXiGKEQtwJ6BAGNEAI&usg=AOvVaw1vk7NpmmnfGBb37ooH-eq>.

5. Пролеєв С. Сміх і панування. *Докса: зб. наук. праць з філософії та філології*. 2005. Вип. 7. Людина на межі смішного і серйозного. Одеса : Видавництво Одеського національного університету. С. 51–58.

6. Софізм Еватла. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. [Електронний ресурс] https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%84%D1%96%D0%B7%D0%BC_%D0%95%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%BB%D0%B0.

7. Столяр М., Богун М. Одеські сміхові практики як культурна спадщина Європи. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка*. 2024. Серія: Педагогічні науки. Вип. 28 (184). С. 128-132.

8. Bergson H. Laughter. An essay on the meaning of the comic. [Electronic resource] <http://www.gutenberg.org/files/4352/4352-h/4352-h.htm>.

9. «Bon appetit або гарнір по-французьки». [Електронний ресурс]. <https://uamodna.com/articles/ilaquo-bon-appetit-abo-garnir-po-francuzjkyiraquo/>.

10. Fogel Jeremy. What's the Deal with Sophists? Critical Thought and Humor in Ancient Philosophy and Contemporary Comedy. [Electronic resource] <https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1515/phhumyb-2023->

0008/html?srsltid=AfmBOorhIWE0MISpNXjvoSF2mjWEaUjBKH7caenZpb9oE
CvMVJdx9yJh.

11. Morreall, John. Comic relief: a comprehensive philosophy of humor. Hoboken ; Wiley-Blackwell. 2009.

12. Rose M. Parody: Ancient, Modern and Post-modern. Cambridge: Cambridge University Press. 1993.

13. The Story of Mac Dathó's Pig. [Electronic resource] <https://www.gaeilge.org/MacDatho.html>.

REFERENCES

1. Arystofan. Khmary. Pereklad Borysa Tena. [Electronic resource] <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=9116> [in Ukrainian].

2. Bergson, H. Laughter. An Essay on the Meaning of the Comic. [Electronic resource] <http://www.gutenberg.org/files/4352/4352-h/4352-h.htm> [in English].

3. «Bon appetit abo harnir po-frantsuzky». [Electronic resource] <https://uamodna.com/articles/ilaquo-bon-appetit-abo-garnir-po-francuzjkyiraquo/> [in Ukrainian].

4. Fogel Jeremy. What's the Deal with Sophists? Critical Thought and Humor in Ancient Philosophy and Contemporary Comedy. [Electronic resource] [https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1515/phhumyb-2023-0008/html?srsltid=AfmBOorhIWE0MISpNXjvoSF2mjWEaUjBKH7caenZpb9oE
CvMVJdx9yJh](https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1515/phhumyb-2023-0008/html?srsltid=AfmBOorhIWE0MISpNXjvoSF2mjWEaUjBKH7caenZpb9oE
CvMVJdx9yJh) [in English].

5. Kolesnyk O.S., Stoliar M.B. (2024) Filosofska gelotolohia: problem ta perspektyvy. Visnyk NAKKKiM. # 1. P. 25-31. [in Ukrainian].

6. Morreall, John. (2009) Comic relief: a comprehensive philosophy of humor. Hoboken ; Wiley-Blackwell. [in English].

7. Pedahoh i perukar: rozvazhlyva istoriia z osvitnim humorom. [The Teacher and the Hairdresser: A Thoughtful Story with Educational Humor]. [Electronic resource]

https://www.google.com.ua/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.tiktok.com/%40fainyistatham/video/7431244515882634528&ved=2ahUKEwjhus74n5yNAxW4JxAIHVXiGKEQtwJ6BAgNEAI&usg=AOvVaw1vk7NpmmnfGBb37ooH-_eq [in Ukrainian].

8. Proleiev, S. (2005). Smikh i panuvannia. *Doksa. Ludyna na mezhi smishnoho i serioznoho*. Vyp. 7. P. 51–58 [in Ukrainian].

9. Rose M. (1993). *Parody: Ancient, Modern and Post-modern*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].

10. Sofizm Evatla. Material z Vikipedii –vilnoi entsyklopedii. [Electronic resource]

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%84%D1%96%D0%B7%D0%BC_%D0%95%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%BB%D0%B0 [in Ukrainian].

11. Stoliar M.B., Bohun M.O. (2024) Odeski smikhovi praktyky yak kulturna spadshchyna Evropy. *Visnyk NUChK*. Vyp. 28 (184). Seria Pedahohichni nauky. 128-132. [in Ukrainian].

12. The Story of Mac Dathó's Pig. [Electronic resource] <https://www.gaeilge.org/MacDatho.html> [in English].

13. Zolotarova O. A. Odeskii festival «Humorina» yak element ukrainskoi kulnury (do piatydesiatyrichchia «Humoryny»). *Doksa*. 2023. Vyp. 1 (39). P. 124-130 [in Ukrainian].

UDC 1(091):130.2

LAUGHTER PRACTICES: FROM ANCIENT GREECE TO MODERN UKRAINE

Kolesnyk Olena, Doctor of Cultural Studies, Associate Professor, Professor,
T. H. Shevchenko National University “Chernihiv Colehium”, Chernihiv
elenakolesnyk2017@gmail.com

Stoliar Maryna, Doctor of Philosophy, Professor, T. H. Shevchenko National
University "Chernihiv Colehium", Chernihiv
stolar61@ukr.net

The *relevance* of the problem is determined by the special place that laughter culture occupies in the life of any society. In theoretical cultural studies and philosophy of culture, a separate direction of research called "gelotology" (the study of laughter) has been formed. One of its topics is the stable methods and techniques of creating the comic effect. The study of sophistic practices in a gelotological context helps to understand such a layer of Ukrainian culture as Odessa humor. Another aspect of the connection between ancient Greek laughter and modern discourse is the use of the comedy genre to ridicule the negative social features. The *scientific novelty* of this work: we demonstrate for the first time how a gelotological analysis of modern laughter culture can be conducted through the prism of sophistic methods of argumentation. Modern laughter practices are being studied in the context of European cultural values of personal freedom, creativity, and intercultural dialogue, as well as in the context of Europe's historical and cultural heritage. Such features of laughter practices as the presence of an "agonal component" and a "winning intention" of discourse are revealed. The *methodological basis* of the study is cultural hermeneutics, which involves understanding a cultural artifact: a) in the context of the culture in which it was created, b) in the context of its interpretative transformations that accompany its further existence-in-culture. The *practical significance* of this work lies in the continuation of the development of the theoretical foundations of modern gelotology, as well as in the analysis of specific forms of Ukrainian laughter culture in the pan-European context. These studies can be used as methodological guidelines when teaching philosophical and cultural disciplines, and when creating new artifacts of laughter culture.

Keywords: laughter culture, laughter practices, comedy, agon, winning intention, sophistic discourse